JAHON ADABIYOTIDA “FANTASTIKA” BADIIY KATEGORIYASIGA OID NAZARIY QARASHLAR

Tursunova Mohira Ilxomjanovna
Namangan davlat chet tillari instituti
dotsent, PhD

Annotatsiya: Mazkur maqolada “fantastika” tushunchasining jahon adabiy jarayonidagi nazariy talqinlari tahlil qilinadi. Unda fantastik elementlarning estetik va gnoseologik mohiyati, ularning adabiy asarlarda badiiy haqiqatni ifodalashdagi o‘rni hamda davr tafakkuriga ta’siri o‘rganiladi. Maqolada G‘arb va Sharq adabiyoti namunalari, xususan, Gomer, Dante, Servantes, Gyugo, Shekspir, Tolstoy, Kafka, Jorj Oruell, J.R.R. Tolkien kabi yozuvchilarning asarlarida fantastikaning shakllanishi va evolyutsiyasi nazariy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Shuningdek, fantastikaning romantizm, modernizm va postmodernizm davrlaridagi poetik transformatsiyasi, uning falsafiy hamda ijtimoiy mazmun bilan uyg‘unlashuvi yoritiladi. Tadqiqot natijalari adabiy tahlil uchun “fantastika” kategoriyasining universal estetik va madaniy funksiyasini aniqlashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: fantastika, badiiy kategoriya, jahon adabiyoti, estetik tafakkur, modernizm, postmodernizm, badiiy haqiqat, mifopoetika, adabiy evolyutsiya, poetik transformatsiya.

Аннотация: В данной статье анализируются теоретические взгляды на понятие «фантастика» в мировой литературе. Рассматриваются эстетическая и гносеологическая сущность фантастических элементов, их роль в отражении художественной реальности и влияние на мировоззрение эпохи. На основе произведений западной и восточной литературы - Гомера, Данте, Сервантеса, Гюго, Шекспира, Толстого, Кафки, Джорджа Оруэлла, Дж. Р. Р. Толкина - исследуется формирование и эволюция фантастики с теоретической точки зрения. Особое внимание уделяется поэтическим трансформациям фантастики в эпохи романтизма, модернизма и постмодернизма, а также её философскому и социальному содержанию. Результаты исследования способствуют выявлению универсальных эстетических и культурных функций категории «фантастика» в литературном анализе.

Ключевые слова: фантастика, художественная категория, мировая литература, эстетическое мышление, модернизм, постмодернизм, художественная реальность, мифопоэтика, литературная эволюция, поэтическая трансформаци.

Abstract: This article analyzes theoretical perspectives on the concept of “fantasy” as a literary category in world literature. It explores the aesthetic and epistemological nature of fantastic elements, their role in expressing artistic reality, and their influence on the worldview of the era. Drawing upon examples from both Western and Eastern literary traditions - including the works of Homer, Dante, Cervantes, Hugo, Shakespeare, Tolstoy, Kafka, George Orwell, and J. R. R. Tolkien - the paper examines the formation and evolution of the fantastic from a theoretical standpoint. Special attention is given to the poetic transformations of fantasy during the periods of Romanticism, Modernism, and Postmodernism, as well as its philosophical and social dimensions. The findings contribute to understanding the universal aesthetic and cultural functions of the “fantasy” category in literary analysis.

Key words: fantasy, literary category, world literature, aesthetic thought, modernism, postmodernism, artistic reality, mythopoetics, literary evolution, poetic transformation

Dunyo adabiy jarayonida yangi yo‘nalishlar yoki uslublarning shakllanishi va taraqqiyoti nafaqat adabiy hamda umumiy madaniy makonda sodir bo‘layotgan o‘zgarishlar, balki jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy vosealar bilan chambarchas bog‘liqdir. Turli xalqlar jamiyatchiligida sodir bo‘layotgan ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, texnologik va madaniy jarayonlarni tasvirlash uchun adiblar yangi va yangi usullarga murojaat qilishadiki, natijada adabiyotda oldingilaridan farq qiluvchi o‘zgacha yo‘nalishlar paydo bo‘lishiga sababchi bo‘ladilar. Adabiy jarayondagi ana shunday hodisalardan biri bu fantastik adabiyotning paydo bo‘lishidir.

Fantastika atamasi grekcha phantastikẽ - tasavvur qila olish mahorati so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, xayolan tasvirlash san’atini anglatadi. Fantastikaning tasvir sohasi real hayot emas, balki turmush haqidagi umumiy tasavvurdan kelib chiqadigan hayotdir.

Ma’lumki, yozma adabiyotning ilk ko‘rinishi xalq og‘zaki ijodi bo‘lib, folklor doim fantastika bilan bevosita bog‘liq ravishda rivojlangan. Fantastika aslida poetik ijod rivojlanishining ilk bosqichlaridayoq, yani folklor namunalari paydo bo‘lgan davrdan boshlab turli afsona va ertaklarning badiiy mazmuni bilan uzviy bog‘langan shaklda mavjud bo‘lgan. Keyinchalik, yozma adabiyot paydo bo‘lganidan keyin, fantastika adiblarning tasavvur qila olish mahoratlariga bevosita bog‘liq shakllana boshladi. Bu jarayonda endi afsona va ertaklarning badiiy mazmuni mualliflar tomonidan qayta ishlanishi fenomeni kuzatila boshlandi.

XX asrga kelib dunyo adabiyotshunoslik ilmida fantastika, ilmiy fantastika, fentezi, fantastik realizm, sehrli realizm kabi tushunchalar paydo bo‘ldiki, bu mazkur atamalarning mazmun-mohiyat va mantiqiy chegarasini, badiiy kategoriya sifatidagi aniq hamda uzil-kesil ta’rif va tavsifini belgilab olish zaruriyatini keltirib chiqardi. Zero ularning hammasida folklor arxetiplarga murojaat qilish hodisasi kuzatiladi. Qolaversa, ko‘plab tadqiqotchilar va kitobxonlar mazkur yo‘nalishlarda yozilgan badiiy asarlar haqida ilmiy munozaralar jarayonida ularning qaysi uslubda yozilgani, yozuvchilar oldiga qo‘ygan badiiy vazifalarda bu uslublarning qanday ahamiyati borligi masalasida ayrim xatolarga yo‘l qo‘yishmoqdaki, bu masalaning faktik yechimini topish, ko‘ndalang turgan muammoli savollarga javob topish zaruriyatini tug‘diradi.

Badiiy adabiyotdagi fantastika kategoriyasi haqida ko‘plab adabiyotshunoslar izlanishlar olib bordilarki, ularning nazariy qarashlari bizga fantastikaning asl mohiyatini anglab olishga imkon beradi. S.Todorov turli tizim, tartib-qoida va tamoyil va rivojlanish darajasiga ega ikki olamning o‘zaro to‘qnashuvini fantastika janrining farqlantiruvchi bir

belgisi sifatida koʻradi. Uning fikricha, fantastika oʻquvchining oddiy olam va gʻayrioddiy moʻjizalar olamini oʻzaro taqqoslashi jarayonidagi ikkilanishlar paytida yuzaga keladi [1].

B.Mixaylovskiyning ta'rificha: "Badiiy adabiyotda fantastika real voqelikka mos kelmaydigan ishonib boʻlmas hodisalarning tasviri, toʻqima obrazlarning kiritilishi boʻlib, bunda san'atkor tomonidan tabiiy shakllar va tabiat qonunlarining buzilishi yaqqol kuzatiladi" [2].

XX asr ikkinchi yarmiga kelib fantastik adabiyotga mustaqil adabiy hodisa sifatida tilshunoslik va adabiyotshunoslikning tadqiqot ob'ekti sifatida yondosha boshlandi. Bu borada rus adabiyotshunoslari olib borgan ishlar alohida ahamiyatga ega. Xususan, G.I. Gurevichning 2 ta kitobi ilmiy fantastika tadqiqotiga bagʻishlangan boʻlsa [1], E.P. Brandis oʻzining qator ilmiy ishlarini fransuz fantast-yozuvchisi Jyul Vern ijodiga va ilmiy fantastik romanchilikning rivojlanish masalalariga bagʻishlagan. Shuningdek, A.F. Britikov sobiq sovet ittifoqi rus adiblari qalamiga mansub romanlar tadqiqi bilan shugʻullangan va birinchi boʻlib mamlakatdagi ilmiy-fantastik adabiyotni tarixiy-adabiy jihatdan tadqiq etgan. Uning mazkur tadqiqoti 1917-1967-yillarda yozilgan fantastik adabiy asarlarga bagʻishlangan. S.L. Koshelev esa 20-asrning 50-60-yillari ingliz adabiyotidagi ayrim yozuvchilarning fantastik asarlaridagi falsafiy qarashlarni oʻrgandi. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, mazkur adabiyotshunos olimlar oʻz tadqiqotlarida birinchilardan boʻlib ushbu yoʻnalishning badiiy usullari va janr xususiyatlarini tizimlashtirishga uringanlar. Biroq, hozir ham fantastik adabiyotning lingvistik, kompozitsion, syujet xususiyatlari koʻplab tadqiqotchilarning ilmiy qiziqishlari markazida boʻlib qolmoqda.
I.V. Golovacheva [5]. esa oʻz monografiyasida fantastikaga adabiyotning maxsus koʻrinishi sifatida qarashni taklif etadi.

Mahalliy va xorijiy adabiyotshunoslikda umuman fantastik adabiyotning, xususan, uning janr turlarining shakllanishi va rivojlanishi bilan bogʻliq masalalarni koʻrib chiqadigan bir qator tadqiqotlar mavjud. Bunda ilmiy fantastika va fantaziya yoʻnalishlariga alohida e'tibor beriladi. Ta'kidlash joizki, fantastika zamonaviy adabiy tanqidda keng talqin qilinadigan atamalardan biridir. Bu atama tasvirni yaratishda obrazli ifoda vositalari tizimini va fantaziya etakchi mavzu boʻlib xizmat qiladigan adabiyot turini hamda adabiyotning katta bir yoʻnalishini oʻz ichiga oladi. L.I.Timofeev ta'kidlaganidek, "fantastika bu ilgari oʻrganilgan real hayot faktlari asosida xayolotda tugʻilgan hayoliy gʻoyalar va tasvirlar dunyosi"dir.

S.P. Belokurovaning ta'kidlashicha, "fantastika - bu oʻziga xos badiiy tasvir turiga asoslangan fantastika turi boʻlib, u quyidagilar bilan tavsiflanadi: yuqori darajadagi odatiylik; voqelikning meyorlari, mantiqiy aloqalari va qonunlarini buzish, fantastika oʻrnatish, badiiy adabiyotga yoʻnaltirilganlik, oʻylab topilgan "ajoyib" olamlarni yaratish" [4]. Xuddi shu nuqtayi nazarni I.V. Golovacheva quvvatlagan holda, fantastikaningning oʻziga xosligini ta'kidlaydi [5]. Olimlar fantastika haqidagi tushunchaga asoslanib, an'anaviy va sintetik janrlarni (masalan, gotika qoʻrquvi, fantastika, ilmiy fantastika, utopiya) gʻayrioddiy, begona, deviant, ekstremalni ifodalashning maxsus usuli sifatida - haddan tashqari yoki aksincha, kam deb hisoblaydilar. Yozuvchidan yozuvchiga meros boʻlib qolgan ma'no hosil qiluvchi "genetik xususiyatlar", uning fikricha, klassik fantastik obrazlarning (arvoh, nusxa, yirtqich hayvon) vizual imkoniyatlaridir[8].

T.A. Balashova quyidagi ta'rifni taklif qiladi: "badiiy adabiyot - bu badiiy tafakkurning maxsus turi tomonidan yaratilgan va empirik dunyoni oʻzgartirishga asoslangan voqelikni badiiy ochish funksiyasini bajaradigan adabiyot turi", ya'ni fantastika (jumladan, ilmiy fantastika) – "turli janrdagi bir qator ogʻzaki badiiy matnlarning ma'lum bir tematik umumiyligi", shuningdek, "ilmiy, falsafiy va haqiqatni tushunish oʻyinini oʻz ichiga olgan

intellektual va badiiy eksperiment” [7]. E.M.Neyolov fantaziyani adabiy janr deb hisoblab, undagi inson va olam obrazi “sehrli ertak tamoyillariga” bo‘ysunadi, deb ta’kidlaydi. Olimning fikricha, “haqiqatning sehrli ertak modeli... hayratlanarli darajada yaqin bo‘lib chiqadi, bu eng avvalo, ertakdagi kabi (agar uning natural-falsafiy tomoni haqida gapiradigan bo‘lsak) ilmiy fantastikada “odam (qabila) – tabiat” qarama-qarshiligi markaziy o‘rinni egallashi bilan bog‘liq” [9]. L.G. Fishman o‘zining “badiiy adabiyot va fuqarolik jamiyati” monografiyasida ilmiy fantastikani siyosiy va sotsiologik tushunchalarni aks ettiruvchi janr sifatida izohlaydi. Olimning fikricha, fantastika (ilmiy fantastika va fentezi), XX asrning eng “tanilgan” yo‘nalishi, “bunda [asr] o‘zini adekvat ifodalash uchun eng yaxshi vositalarni topdi”, Yevropa jamiyatlarida “fantastika ilgari mafkura va utopiya o‘ynagan rolni o‘ynay boshladi”. Boshqa tadqiqotchilar ham badiiy adabiyotning ijtimoiy mohiyatiga e’tibor berishadi. Shunday qilib, T.V. Timoshenko: “fantastika o‘z mohiyatiga ko‘ra ijtimoiy-madaniy dinamikani aks ettiradi”, deb ta’kidlaydi [6].

Xorijiy adabiyotshunoslikda fantastika ta’rifiga yondashuvlarda ham xilma-xillik mavjud. Masalan, S.Todorovning fikricha, quyidagi uchta shart bajarilsa, adabiy asarni fantastik janrga kiritish mumkin:

adabiy matn o‘quvchini fantastik dunyosini tirik odamlar olami deb bilishga majbur qilishi va tasvirlangan voqealarning tabiiy va o‘quvchi g‘ayritabiiy tasvirlari o‘rtasida tanlov qilishda ikkilanishni boshdan kechirishi kerak;

shu kabi ikkinishlarni qahramonlar ham boshdan kechirishlari kerak, buning natijasida ikkilanishlar tasvirning mavzusiga, asar mavzularidan biriga aylanadi;

o‘quvchi matnga nisbatan ma’lum bir pozitsiyani egallashi kerak: ham allegorik, ham “poetik” talqindan voz kechishi kerak [10].

Shunday qilib, S.Todorovning fikricha, hodisaning tabiiy yoki g‘ayritabiiy xarakterga ega ekanligi haqidagi qahramon va o‘quvchining ikkilanishlari orqali fantastika yaratiladi.

S.Todorov “fantastika avtonom janr emas, balki ikki janr: ajoyib va g‘ayrioddiy” o‘rtasidagi chegara ekanligini ta’kidlab, “fantastik-g‘ayrioddiy” kabi janrlarni bo‘linishini belgilab beradi (“haqiqat qonunlari buzilmaydi va tasvirlangan hodisalarni tushuntirish mumkin bo‘lgan o‘ziga xoslikni yaratadi); fantastik-ajoyib (tabiatning boshqa qonunlari mavjudligini taxmin qilish kerak, ularning yordami bilan tushuntirish mumkin bo‘lgan hodisa)»; sof shaklda mo‘jizaviy [11].

R.Lachmann o‘zining “fantastika nutqlari” asarida S.Todorovning g‘oyalarini rivojlantiradi. Tadqiqotchi badiiy adabiyotning quyidagi xususiyatlarini aniqlaydi: 1) “mavjud tartib asoslarini aniqlash”, “inson tabiati haqidagi hozirgi bilimlarni inversiya qilish”; 2) “insonning o‘lchovsizligi”; 3) “o‘ziniki - boshqasiniki” qarama-qarshiligi; 4) “real - noreal” qarama-qarshilik, paradokslik [12].

Biz L.A.Chexlovaning dissertatsiya tadqiqotida qilingan xulosaga qo‘shilamiz: “...g‘aroyib asarni biron bir o‘ziga xos xususiyatning mavjudliligi bilan aniqlab bo‘lmaydi, chunki fantaziya bir qator mezonlar (tuzilish, mavzu, asardagi fantastik obrazning roli va boshqalar) bilan tavsiflanadi. Fantastikani tushunish zamonaviy davr va madaniyatga mos kelishi va obyektiv voqelikni idrok etishga asoslanishi kerak. Fantaziyani aniqlash uchun uning paydo bo‘lgan vaqtini, asardagi fantastikaning roli va funksiyasini, o‘quvchining “ishtirokini” hisobga olish kerak. Shunday qilib, fantastika tushunchasining o‘zi nisbiylik bilan tavsiflanadi» [13].

Shunday qilib, fantastika - bu voqelikni qayta ishlash usuli bo‘lib, unda hayotiy haqiqat yozuvchi tomonidan shu darajada qayta ishlanadiki, muallif mavjudlik voqelikning bir qator elementlarini buzishdan tortib, to voqelikni keng ko‘lamli qayta qurish darajasigacha boradi. Albatta, har qanday adabiy asarda ham badiiy to‘qima mavjud bo‘ladiku, degan o‘rinli savol

tug‘ilishi mumkin. gap shundaki, badiiy to‘qimada hayotiy voqelikka zid keluvchi unsurlarga yo‘l qo‘yilmaydi, ya’ni to‘qib chiqarilgan voqea-hodisalar ham hayotiy voqealarga zid emas. Fantastikada esa real hayotda sodir bo‘lishi mumkin bo‘lmagan hodisalar tasviriga ham yo‘l qo‘yiladi.

Zamonaviy adabiy tanqidda fantastik adabiyotning ikki yo‘nalishga bo‘linishi yo‘lga qo‘yilgan: fantastika (ilmiy fantastika) va fentezi. Biroq bizning fikrimizcha, bu bo‘linish yetarlicha emas. Zero, fantastikaning boshqa yo‘nalishdagi asarlar tarkibida uchrashi bizni ana shunday fikrga kelishimizga sababchi bo‘ldi. Bu haqda keyingi o‘rinlarda muhokama yuritamiz.

Ilmiy fantastika ijodining o‘ziga xos xususiyati uning voqealarni oldindan prognoz qilishidir. Fantastikaning negizida ehtimollik prognozi, ya’ni taraqqiy etib kelayotgan fan va texnika sohasidagi yutuqlarning ilmiy tahlili hamda inson xayoliy tafakkurining birlashib, o‘ziga xos kombinatsiyasi natijasida hosil bo‘lgan voqea-hodisalar yotadi. Bu jihatni biz ushbu atamaning ta’riflarida ham ko‘rishimiz mumkin: «ilmiy fantastika - bu ratsional fikrga ega bo‘lgan ilmiy kashfiyotlar, texnik ixtirolar yoki tabiat qonunlari yordamida asarda o‘sha davrning tabiiy ilmiy qarashlariga zid bo‘lib, g‘ayrioddiy yoki g‘ayritabiiy narsa yaratilgan” farazga asoslangan adabiyot turi. Ilmiy fantastika insonning ilmiy texnika yutuqlari asosida yaratilgan g‘ayrioddiy narsalar va olm-fan yutuqlari natijasi bo‘lmish fantastik loyihalarga to‘la kelajak dunyo haqidagi orzu-umidlarini aks ettiradi. Uning yordami bilan inson imkonsiz narsani tasavvur eta oladi. Ilmiy fantastik asarlarda kelajakni bashorat qilish uchun kundalik voqelikni, modellarni, taxminlarni, tajribalarni amalga oshiriladi. Bu ilmiy-fantastik asarlarning kitobxonlar orasida ommabopligini belgilaydi.

A.Vozdvijenskaya ilmiy fantastikaning kelib chiqishini sarguzasht adabiyotidan topib, u “eng boshidan beri so‘zning tom ma’nodagi sarguzashtdan fikr va ruh sarguzashtlarigacha bo‘lgan sarguzasht yo‘nalishi bilan ajralib turardi”. T.A. Chernishev, o‘z navbatida, detektiv hikoya va ilmiy fantastikani o‘zaro bog‘laydi: syujetni sirni hal qilish yo‘lidagi harakatlari ilmiy fantastikaga aynan detektiv hikoyadan kelgan.

Shuni ta’kidlab o‘tamizki, fantastika ildizlari qadim zamonlarda - mifologiya, ertak, afsonalar, keyinchalik - gotika romani, sarguzasht romani va umuman olganda romantizmga bog‘liq. Fantastika va ertaklar o‘rtasidagi bog‘liqlikni E.M. Neyolov quyidagicha tasvirlab beradi: tadqiqotchi folklor va ertaklarni o‘ziga xos tarzda aniqlaydi: ilmiy fantastikaga xos bo‘lgan tuzilmalarning tabiati: vaqtni boshqarish; kosmik boshqaruv; ajoyib hikoya tuzilishi (yo‘lning sehrli-ertak obrazi bilan belgilanadi), “odam (qabila) – tabiat” qarama-qarshiligi, “o‘zniki” – “begona” va boshqalar. Bizning fikrimizcha, E.M. Neyolovning fantastika va ertaklar o‘rtasidagi genetik bog‘liqlik haqidagi xulosalari fantastik yo‘nalishdagi asarlarga to‘liq qo‘llanilishi mumkin.

Fentezi badiiy adabiyotning o‘ziga xos yo‘nalishi bo‘lib, unda real, fantastik, subreal, mistik chegaralar xiralashadi va syujet irratsional xarakterdagi taxminlarga asoslanadi. Bu tahmin matnda mantiqiy asosga ega emas, u ilmiy fantastikadan farqli o‘laroq, oqilona tushuntirib bo‘lmaydigan faktlar va hodisalar mavjudligini taxmin qiladi. E’tibor bering, J. R. Tolkin o‘z asarlarini sehrli ertaklar deb atagan. Ilmiy adabiyotlar shuni ko‘rsatadiki, fentezi mualliflarining vazifalari o‘zlarining iloji boricha haqiqiy va ishonchli bo‘lishi kerak bo‘lgan virtual dunyosini yaratishni o‘z ichiga oladi.

Shunday qilib, fantastika va fentezi sohalarini farqlash uchun biz E.N. Kovtunning fikriga murojaat qilishimiz mumkin: ya’ni, hozirda haqiqatda kuzatilmaydigan (lekin kelajakda yoki prinsipial jihatdan unda paydo bo‘lishi mumkin) holatlar bilan ilmiy fantastika shug‘ullanadi. Dunyo haqidagi zamonaviy ilmiy g‘oyalar nuqtayi nazaridan, “mutlaqo mavjud bo‘lolmaydigan” narsa fentezidir [14].

Fantastika janrining aksariyat tadqiqotchilari fentezining asosiy g‘oyaviy-estetik tamoyillarining shakllanishiga ta’sir ko‘rsatgan manbalar deb mif, qahramonlik eposi, ertak, rivoyatlar, ritsarlik romantikasi, sarguzasht romani, gotika romanlarini hisoblashadi. Fentezining afsonalar bilan genetik aloqasi ko‘rsatilgan va bu borada ko‘plab adabiyotshunos olimlar ishlagan: “Xayol olami - bu zamonaviy ongdan o‘tgan va muallifning irodasi bilan qayta tiklangan qadimiy miflar, afsonalar, ertaklardir”.

Adabiyotshunos olim A.M.Prixodkoning ta’kidlashicha, afsona metaforik - utopik tafakkurning eng yorqin ko‘rinishi bo‘lib, “haqiqatning chuqur tuzilmalarini” mifologik asosda ochib berish” va “kundalik voqelikdan ajratilgan va uzoqlashtirilgan janr” fentezi asosida yotadi. Shunday qilib, “u yoki bu qadimiy mifologik tizimning qonunlariga qat’iy rioya qilish yoki muallif tomonidan yaratilgan o‘ziga xos afsonasi bu janrning tuzilishini belgilaydi”.

O.P.Krinitsina fentezi turlari mifologik mavzularga, xudolar panteoniga, an’analarga, afsonalarga va kundalik voqelikka bog‘liq deb hisoblaydi. Fentezida taqdim etilgan dunyo modeli mifologik tafakkurning yaxshilik va yomonlikni shaxsiylashtirish, tabiiy hodisalarni insoniylashtirish, mikrokosmos va makrokosmosni aniqlash, fazo-vaqt sinkretizmi, binar mantiq kabi xususiyatlarini ochib beradi.

A.M.Prixodko fentezining tabiati haqida fikr yuritar ekan, bu janrdagi adabiyot mif yaratish jarayoni – utopik tafakkur bilan bog‘liq jarayonning aksi ekanligini ta’kidlaydi. Fantastik adabiyotning barcha mualliflari allaqachon ma’lum bo‘lgan an’anaviy mifologik tizimlarga murojaat qiladigan va o‘zlarining dunyoning mifologik konsepsiyasi asl nusxalarini yaratadigan mif yaratadilar. A.M.Prixodko ta’kidlaganidek, asar ma’lum formula yoki sxemaga asoslangan bo‘lib, u qahramonlarning syujet harakatlari va harakatlarining ma’lum bir taxminiyligi, personajlarda psixologizmning yo‘qligi va boshqalarda namoyon bo‘ladi. Fentezi asari “...ma’lum bir shakli, individual muallif dizaynlari qatlamlangan matritsani o‘z ichiga oladi”.

Fentezi yo‘nalishidagi asarlarda ilmiy tafakkur bilan bog‘liq bo‘lmagan va ilmiy-texnikaviy taraqqiyot yutuqlarini o‘zida aks ettirmaydigan o‘ziga xos, muallifning mifologik modeli yaratiladi. Biroq shuni alohida ta’kidlash lozimki, quyi fentezi yo‘nalishidagi ayrim asarlarda olmiy fantastikaga xos xususiyatlar ham ruzatiladi. Bu haqda keying boblarda muhokama yuritamiz.

Fentezining asosiy tarkibiy qismlari xudolar, olijanob qahramonlar va afsonaviy hayvonlar kabi arxetip obrazlar bo‘lib, yaxshilik va yovuzlik kuchlari o‘rtasida majburiy va doimiy kurash jarayoni kechadigan sehr-joduga to‘la ajoyib hayoliy dunyo uning asosiy makonidir.

Bir qator tadqiqotchilar fantastika (shuningdek, yuqorida aytib o‘tilganidek, ilmiy fantastika) sarguzasht adabiyoti bilan bog‘liqligini ta’kidlashadi. Fentezi yo‘nalishidagi asarlar o‘zida mif, ertak va sarguzasht adabiyoti elementlarini mujassam etadi. Fentezi, albatta, o‘zidan oldingi adabiy yo‘nalishlarning ayrim xususiyatlari va qonuniyatlarini o‘zlashtirgan xolda adabiy yo‘nalish sifatida maydonga keldi. Romantizmdan fenteziga g‘ayrioddiy vaziyatlar, shartlar va xarakterlar o‘tgan bo‘lsa, realizmdan esa - psixologik haqiqiylikka intilish, “g‘ayrioddiy narsalarga qiziqish” kabi adabiy unsurlar o‘tgan.

A.Vozdvijenskaya XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab ilmiy-fantastik asarlar paydo bo‘la boshlaganini ta’kidlaydi, bu erda “detektiv yo‘nalish fundamental bo‘lib, odatiy ilmiy-fantastik, atributlarning detektiv janri: aqlli detektiv, uquvsiz politsiyachi, mashaqqatli dalillar to‘plash kabi to‘liq to‘plami mavjud. Ba’zan sirli qotillik, g‘oyib bo‘lish yoki o‘g‘irlik faqat harakatning qolgan qismini rivojlanishiga turtki beradi”.

Sarguzashtli (detektiv) ilmiy-fantastik adabiyotning xususiyatlari, A. Vozdvijenskayaning fikricha, quyidagilardir:
- syujetni rivojlantirishning detektiv prinsipi - topishmoqlardan sirlar va sarguzashtlar orqali hal qilishgacha;
- ekstremal vaziyatlarga tushib qolgan va o‘lim xavfi yoqasida turgan qahramonlar;
- yovuz odam bilan jang qilish;
- dinamik harakat, to‘satdan syujet burilishlari (sirlar, ta’qiblar, qotilliklar, otishmalar va boshqalar).
R.A.Balashova ilmiy fantastika janrning turlarini quyidagicha aniqlaydi: ilmiy-fantastik sayohat romani, ilmiy-fantastik satirik va yumoristik roman, ilmiy-fantastik sarguzasht romani, jangovar, triller, detektiv hikoya.

Ilmiy-fantastik romanda ko‘pincha qahramon yolg‘iz harakat qiladi, qarama-qarshi dunyo va biz hikoya qilish jarayonida uning shakllanishini kuzatamiz. Qahramonning atrofdagi dunyodan begonalashuvi holatlari kuzatiladi, uning ma’naviy sargardonligi muallif ongi orqali yetkaziladi”, bu ilmiy fantastikaning asosiy motivlaridan biridir. Fantastik adabiyotning o‘ziga xos xususiyatlari (ilmiy fantastika va fantastika) va izquvar romanni birlashtirgan fantastik josuslik romani ushbu yondashuv doirasida juda mos keladi. shunday qilib, ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, umuman olganda, fantastik adabiyotning asosiy xususiyatlarini aniqlash imkonini berdi:
- fantastika va fentezining genetik ildizlari - mif, ertak, sarguzasht adabiyoti;
- fantastikada dunyo va insonni ilmiy tushunishga asoslanadigan, fentezida matnda mantiqiy motivga ega bo‘lmagan faraz tamoyili; ratsional (ilmiy) izohlab bo‘lmaydigan fakt va hodisalarning mavjudligi tahmin qilinadi;
- real dunyoga parallel ravishda xayoliy, simulyatsiya qilingan, subreal dunyoni yaratishni o‘z ichiga olgan modellashtirish prinsipi. Bu olamlar bir-birining ustiga qurilishi, qarama-qarshi qo‘yilishi, solishtirilishi, turli proporsional munosabatlarda bo‘lishi va hokazo;
- qochish tamoyili;
- “real - noreal” qarama-qarshiligi;
- umumiy madaniy “o‘ziniki - boshqasiniki” qarama-qarshilik;
- “formulaviy tabiat” (formula yoki sxemaga asoslanadi; har qanday ish ma’lum qoidalarga muvofiq quriladi);
- g‘ayritabiiy yoki g‘ayrioddiy narsalarga asoslangan qahramonni aniqlash;
- tasvirning fantastik turi (an’anaviylik, mantiqiy aloqalar va qoidalarning buzilishi, tasvirlangan ob’ektning nisbati va shakllari);
- yozuvchining ham, o‘quvchining ham ijodiy g‘oyalari va fantaziyalarining to‘planishi.

Sehrli realizm tushunchasi kundalik hayotga afsona va haqiqatga mos kelmaydigan xayolot maxsulini qo‘shish orqali bunyod etilgan badiiy ijod namunasiga nisbatan qo‘llaniladi.

Ma’lum bir asarni sehrli realizm uslubida yozilishining o‘ziga xos shart-sharoitlari mavjud bo‘lib, ular quyidagilardan iborat:

1. Mantiqiy qonuniyatni inkor etuvchi voqealarning mavjudligi. Masalan, Frans Kafkaning “Evrilish” asarida bosh qahramon Gregor bir kechada qo‘ng‘izga aylanib qoladi. Xudoyberdi To‘xtaboyevning “Sariq devni minib” asarida bosh qahramon sehrli qalpoqcha topib oladi. Eng muhim joyi shundaki, bu har ikki voqea 20-asrda ro‘y beradi. Odamning qo‘ng‘izga aylanishi va sehrli qalpoqchaning mavjud ekani hozirgi davr mantiqiy qonuniyatini inkor etuvchi hodisalardir.
2. Mif va afsonalarning mavjud bo‘lishi.
3. Tarixiy konteks va ijtimoiy muammolarning mavjud bo‘lishi.

4. Vaqt va voqealar ketma-ketligining buzilishi.

5. Real borliq va atrof-muhitning mavjudligi. Sehrli realizm yo‘nalishida yozilgan asarlarda voqea-hodisalar o‘zga sayyoralar yoki sehrli olamlarda ro‘y bermaydi. Bunday asarlarda oddiy, kundalik hayot tasvirlanadi. Bunday asarlardagi personajlar ham real odamlardir.

6. Jiddiylik. Sehrli realizmning eng muhim xususiyatlaridan biri bu undagi bayon uslubining har qanday ehtiroslarsiz, oddiy ekanida. Har qanday g‘alati voqea-hodisalar ham oddiygina hikoya qilinadi.

Biroq shuni alohida ta’kidlash lozimki, sehrli realizm uslubida yozilgan asarlar tipologiyasi bo‘yicha yuqorida keltirilgan tasniflarda xali hanuz mukammallik kuzatilmaydi. Zero, syujet liniyasiga sehr va g‘ayritabiiylik aralashgan, qorishiq tarzdagi realistik asarlar shunchalik turfa xilki, ularni ma’lum bir xususiyatlariga ko‘ra tasniflash xali ancha tadqiqotlar o‘tkazish va xulosalar olishni taqazo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Брандис, Е. П. Жюль Верн и вопросы развития научно фантастического романа. – Л.: Изд-во, 1955.
2. Брандис, Е. П. Жюль Верн: Библиографический указатель. – М., 1955.
3. Брандис, Е. П. Жюль Верн: Очерк жизни и творчества. – Л.: Детгиз, 1956. – 248 с.
4. Брандис, Е. П. Вперёдсмотрящий. Жюль Верн: Повесть о великом мечтателе. – М.: Молодая гвардия, 1976. – 224 с.
5. Брандис, Е. П. Рядом с Жюлем Верном: Документальные очерки. – Л.: Дет. лит., 1981. – 224 с.
6. Бритиков, А. Ф. Русский советский научно-фантастический роман. – Л.: Наука, 1970. – 448 с.
7. Воздвиженская, А. Продолжая споры о фантастике // Вопросы литературы. – 1981. – № 8. – С. 206.
8. Гуревич, Г. И. Карта страны фантазии. – М., 1967.
9. Гуревич, Г. И. Беседы о научной фантастике. – М.: Просвещение, 1983.
10. Ковтун, Е. Н. Фантастика как объект научного исследования: проблемы и перспективы отечественного фантастоведения // Русская фантастика на перекрестье эпох и культур: материалы Междунар. науч. конф. (21–23 марта 2006 г.). – М.: Изд-во Моск. гос. ун-та, 2007. – С. 7.
11. Кошелёв, Л. С. Философская фантастика в современной английской литературе (романы Дж. Р. Р. Толкина, У. Голдинга и К. Уилсона 50–60-х гг.): автореф. дис. … канд. филол. наук. – М., 1983.
12. Лахманн, Р. Дискурсы фантастического. – М.: Новое литературное обозрение, 2009. – 384 с.
13. Михайловский, Б. Фантастика // Литературная энциклопедия / под ред. А. В. Луначарского. – М.: Худож. лит., 1939. – Т. 11. – С. 652.
14. Неёлов, Е. М. Волшебно-сказочные корни научной фантастики. – Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1986. – 200 с.
15. Николютина, А. Н. Литературная энциклопедия терминов и понятий. – М.: Ин-т научной информации по общественным наукам РАН, 2003. – С. 621–622.
16. Тимошенко, Т. В. Фантастика как социокультурный феномен: дис. … канд. филол. наук. – Ростов-на-Дону, 2003. – С. 4.
17. Тодоров, Ц. Введение в фантастическую литературу / пер. с фр. Б. Нарумова. – М.: Дом интеллектуальной книги, 1999. – 144 с.

18. Толкин, Дж. Р. Р. On Fairy Stories // The Heritage Podcast. A Complete Liberal Arts Education (in Podcast Form).